

Metamorfóza brněnské hvězdárny

Miroslav Šulc

3. číslo *Astropisu* 2011 přineslo zajímavý článek Mgr. J. Duška, PhD., s názvem „Brněnská hvězdárna je mrtvá! Ať žije hvězdárna!“ Poněvadž jsem byl mezi roky 1954 až 1986 externím spolupracovníkem hvězdárny a i později jsem na ni docházel, dovoluji si článek komentovat. Mám totiž určité výhrady k premisám, na jejichž základě autor zdůvodnil rekonstrukci stavby a změnu zaměření instituce.

Název článku, parafrázující francouzské „*Le Roi est mort! Vive le Roi!*“, neodpovídá přesně dění od léta 2010 do dneška. Brněnská hvězdárna jako instituce neprestala nikdy existovat a pokud jde o stavbu, nebyla ta původní zrušena v celém rozsahu. To, co se stalo, spíše připomíná přeměnu hezké housenky v pěknějšího motýla (o jehož užitečnosti však sem tam někdo pochybuje).

Nyní k některým autorovým výroková.

„Tradiční pojetí hvězdáren tak, jak jsme jej vnímali poslední půlstoletí, je mrtvé. ... Až na výjimky se na nich nepěstuje žádná věda“, píše J. Dušek. V tomto tvrzení jsou skryty dvě nepřesnosti. Za prvé – zamlčením přívlasku „lidových“ (hvězdáren) vzniká nejasný výrok. Pod slovem „hvězdárna“ si čtenář většinou představí především budovu s pozorovatelnami. Tyto objekty však vlastní také vědecké instituce, které na nich „pěstují“ výlučně vědu, a dále soukromníci, kteří zhusta touží získat užitečná pozorovací data a ne jen se opájet krásou noční oblohy. Za druhé – je třeba si všimnout, za jakých okolností většina lidových hvězdáren vznikla.

Samozřejmě, na počátku obvykle skupina nadšenců toužila postavit hvězdárnu. Jestliže jim to bylo ze státních peněz umožněno, bylo příčinou to, že v pojetí tehdy všemocné KSČ měly být hvězdárny středisky šíření „vědeckého ateismu“. Jestliže na nich probíhal také nějaký základní výzkum, prováděný externími spolupracovníky, byl spíše chápán a podporován jako nástroj výchovy mládeže. Základní výzkum byl u nás podřízen Státnímu plánu vědeckého výzkumu (či jak se to nazývalo), z čehož plyne, že mimo plán dotace na výzkum nebyly. Např. velké celostátní expedice organizované hvězdárnami a ČAS na přelomu 50. a 60. let byly z důvodu „výchovy“ dotovány částečně Osvětovým úřadem. Konkrétně v brněnské praxi jsme mívali problémy s tím, aby některému internímu zaměstnanci byl vyhrazen pracovní čas pro odbornou práci; lektorská činnost

byla zásadně prioritní. Takže s odbornou aktivitou na hvězdárnách to bylo vždy obtížné a především podmíněně existencí osobnosti schopné nějaký výzkum organizovat.

Dále autor o hvězdárnách píše: „Nepřekvapí ani výbavou odborných knihoven, které převálcoval neomezený přístup k internetu.“ Tento výrok je pravdivý v tom smyslu, že v populaci charakterizuje sníženou ochotu číst knihy. V r. 1991 ministr školství P. Piňha na přednášce pro učitele konstatoval, že v ČSFR je třicetiprocentní sekundární negramotnost. A tehdy ještě internet nebyl rozšířen. To však neznamená, že knihovny ztratily smysl. K získání **soustavného** vzdělání jsou pořád ještě knihy nenahraditelné.

Další text je mi po logické stránce méně srozumitelný: „Je tedy koncept hvězdáren a planetárií překonaný? Pokud by měly zůstat zatuchlými klubovny pro pár bezmezných milovníků nočního nebe, pak ano... Pokud jsou ovšem hvězdárny a planetária

zřizovány městy či kraji, představují veřejnoprávní instituce, které mají v první řadě vysvětlovat, proč jsou astronomie a přírodní vědy užitečné...“ Nerozumím slovnímu spojení „zatuchlé klubovny pro pár bezmezných milovníků nočního nebe“. Toto spojení je *rozporem v přívlasku*. Skupiny „bezmezných milovníků“ jsou z principu natolik akční, že jejich klubovny nemohou být nikdy zatuchlé. To jsem si ověřil více než 30letým pobytem na brněnské hvězdárně. Troufám si tvrdit, že právě aktivita členů sekcí dělala z hvězdárny to, čím byla, totiž (kromě instituce pro veřejnost) nejen výzkumným pracovištěm amatérů, ale také klubem, v němž vznikala nádherná přátelství.

Taktéž nerozumím protikladu „zatuchlé klubovny“ versus „hvězdárny a planetária zřízené městy či kraji“. Jako předseda *Asociace hvězdáren a planetárií* má J. Dušek jistě daleko větší přehled než já o tom, kdo je zřizovatelem těchto institucí. Nicméně se domnívám, že se téměř nevyskytují lidové hvězdárny s jiným zřizovatelem, neuvážejeme-li hvězdárny soukromé (před „listopadem“ existovaly hvězdárny zřízené např. odborovými organizacemi podniků).

Strategie, kterou dále autor nastiňuje, je ovšem zcela korektní. Obeznameny čtenář si však všimne toho, že zcela chybí zmínka o soustavné práci s mládeží; jinak řečeno

Snímek z expedice PRATUREX v r. 1960, (zleva) Z. Kvíz, který pracoval na brněnské hvězdárně od r. 1958 a tři předsedové meteorické sekce při brněnské hvězdárně L. Kohoutek, J. Grygar, a J. Mikušek. Tábor se nacházel u Piešťan, Grygar a Mikušek tam byli na návštěvě jako vojáci.

– tato strategie rezignuje na soustavné vzdělávání amatérů. To je skutečnost v Brně poměrně nová a mám dojem, že tento stav byl navozen částečně uměle. Proto se také domnívám, že stadium, do kterého hvězdárna dospěla, nevyplývá z obecnosti nastíněných autorem, ale spíše ze specifčnosti vývoje na brněnské hvězdárně. Snad to osvětlím včtem některých událostí.

Především, ve školním roce 1953/4 tehdejší ČAS uspořádala bohatě navštěvovaný kurz, z něhož vzešla řada spolupracovníků hvězdárny, mimo již dřívější členy pobočky ČAS v Brně. V druhé polovině 50. let bylo uspořádáno ještě několik kurzů, až nakonec byl při hvězdárně ustanoven *Klub mladých astronomů* (KMA), což byla metoda cyklického vzdělávání zájemců o astronomii. KMA se udržel až do poloviny předchozího desetiletí, kdy byl rozhodnutím ředitele Dr. Zdeňka Pokorného, Csc., jakožto údajně neúčinný, zrušen.

Toto rozhodnutí je těžko pochopitelné, uvědomíme-li si, že Z. Pokorný byl před rokem 2002 předsedou výboru pedagogické sekce ČAS. Tento akt byl formální rezignací na práci s mládeží a vzdělávání amatérů. Z. Pokorný totiž již předtím propagoval astronomické vzdělávání na počítači, tedy individuální. Jakoby zapomněl, že i on byl v mladých letech členem demonstrátorské sekce a skupiny *Plazma* (pozorovatelé planety), kterou sám založil.

A jak to bylo s vývojem odborné činnosti? Se vznikem hvězdárny souvisel i vznik řady sekcí (meteorické, demonstrátorské, proměnná, fotografické, technické, planetární, sluneční, ...). z nichž některé poměrně brzo zanikly.

V letech 1956–1959 postupně odcházeli z hvězdárny čtyři předsedové sekcí, disponovaní pro vědeckou práci: Luboš Kohoutek, Jiří Grygar, Zdeněk Kvíz a Jaromír Mikušek. Tím byla postižena meteorická sekce. Kolem roku 1961 odešel biolog Jiří Vagera, zabývající se proměnnými hvězdami. Na přechodnou dobu tak zaniklo v Brně pozorování proměnných hvězd.

V r. 1959 přišel na hvězdárnu jako amatér Jan Kučera, výtečný programátor, později předseda demonstrátorské sekce a člen meteorické sekce, který později umožnil zpracování pozorovacích dat z expedic. V r. 1963 nastoupil na hvězdárnu jako zaměstnanec Vladimír Znojil, který pozvedl brněnskou meteorickou astronomii na dobu skoro dvaceti let; bohužel již v r. 1968

z hvězdárny odešel, ač dále v meteorické sekci pracoval. Jeho odchod znamenal, že všechna brněnská pozorování podle jeho programu zakreslování meteorů zůstala nezpracovaná. V. Znojil totiž nikoho neoznámil s metodikou jejich zpracování. Byl ostatně v Brně jediným, kdo rozuměl meteorické astronomii do té míry, že byl schopen publikovat významné práce.

V r. 1966 došlo k tragedii, když 6. předseda MS, student matematiky a fyziky Petr Brlika, zahynul v lavině.

V r. 1965 získala MS vynikajícího člena Vojtěcha Nečase, pozdějšího zaměstnance hvězdárny a předsedu MS, který v r. 1972 vyburcoval sekci do maximální aktivity. Astronomii doslova obětoval zdraví, protože v důsledku špatně kompenzované diabetes po roce 1974 oslepl.

Velkou pohromou bylo v Brně zavedení osvětlení rtuťovými výbojkami, což učinilo pozorování meteorů v Brně neatraktivním. Na začátku 80. let se podařilo prosadit zřízení pozorovací stanice v lokalitě Na Bučině u Tetčic, kde byla skutečně tmavá jižní obloha; protože se však doprava prováděla jediným soukromým autem zaměstnance hvězdárny Dr. Jana Hollana a v sekci již nebyla žádná skutečně vůdčí osobnost, pozorovací aktivita přecházela do útlumu.

Další vynikající člen MS, Jaroslav Mazurkiewicz, odešel v r. 1979 dobrovolně ze života. Dr. Zdeněk Mikulášek, předseda MS v letech 1973–76, byl astrofyzik a kromě toho v roce 1976 se stal vedoucím hvězdárny. Miroslav Zajdák, velmi agilní člen MS, který se koncem 70. let s velkým zájmem věnoval mladým členům meteorické sekce a byl dokonce i jejím předsedou, měl tak specifické osobní problémy, že byl v r. 1982 z hvězdárny vypovězen. Nakonec poslední předseda MS, Marek Vorel, koncem 80. let opět dobrovolně ukončil život.

Ani pozorovatelé proměnných hvězd nedošli na hvězdárně velkého štěstí. Zanícený propagátor fotografické fotometrie JUDr. Karel Raušal, vynikající fotograf *etc.*, pracující na hvězdárně ve vedlejších pracovních poměrech, odešel do důchodu v 70. letech. Výborný a obětavý pozorovatel, zaměstnanec hvězdárny Mgr. Jindřich Šilhán, si nočními pozorováními dokonale zničil zdraví a zemřel v r. 2000. Organizátor mezinárodních konferencí pozorovatelů proměnných hvězd a lektor KMA, Dr. Miloslav Zejda, odešel z hvězdárny, ne z vlastní vůle, koncem roku 2006.

Z. Pokorný (do r. 2001 byl místopředsedou VV ČAS) později z nějakých důvodů na ČAS zanevřel, což se poprvé projevilo jeho vystoupením na sjezdu ČAS v r. 2004, a následně tak vznikly překážky ve spolupráci se sekci pozorovatelů proměnných hvězd. Rovněž občanské sdružení „proměňáři“ SSPH se dostalo se Z. Pokorným do sporu, takže jeho členové nemohli na hvězdárně pozorovat. Ostatně SSPH *de facto* zaniklo. Jedinou aktivní skupinou zůstala demonstrátorská sekce.

Existoval však ještě další důvod vedoucí k útlumu amatérských pozorování, paradoxně spočívající v nárůstu technické vybavenosti a rozvoji hvězdárny. V raném stadiu, kdy hvězdárnou byla jediná pozorovatelna, nebylo problémem pro externisty vlastnit od pozorovatelny klíč. Po vystavení centrální budovy s planetáriem bylo nevyhnutelné, aby s amatéry byl přítomen i zaměstnanec hvězdárny, a to po značnou část noci. To bylo pro zaměstnance velkou zátěží. (V r. 1962 dokonce meteorářům poskytl „azyl“ Dr. B. Onderlička v kopuli přírodovědecké fakulty.) Samozřejmě, po zahájení provozu velkého planetária v r. 1992 a instalaci dalekohledu s rozsáhlou elektronikou (zásluhou ing. K. Jehličky, ing. J. Medka a ing. M. Wudiy) už bylo vyloučeno, aby amatéři pracovali na hvězdárně bez dozoru. Pokud nebyl dozor, nepozorovalo se.

Jestliže tedy odborné aktivity v Brně zanikly, bylo to zapříčiněno v první řadě světelným znečištěním, v druhé řadě problémy personálními. Druhotně se to pak projevilo v rezignaci na **cyklické vzdělávání potenciálních astronomů amatérů**. Tato rezignace na výchovu amatérů a étos společenství nadšených mladých lidí je *implicitně* obsažena jak v diskutovaném článku J. Duška, tak v jeho deklarované strategii budoucí činnosti hvězdárny.

A ještě jeden „kámen úrazu“ je skryt v diskutovaném článku. Je to těch 92,4 mil. Kč. Tato částka napovídá, že neexistuje obec, která by na rozvoj své hvězdárny mohla vynaložit byť jen desetinu uvedené hodnoty a ani kraje zdaleka nemohou dosáhnout zlomku této částky. A peníze z EU již brzy žádné nepotečou. Zřejmě tedy, tak jako byla specifickou minulostí brněnské hvězdárny, bude specifickou (a patrně jinde nenapodobitelnou) i její, doufejme skvělá, budoucnost. Ostatním lidovým hvězdárnám, pokud budou mít štěstí na tmavou oblohu, zbude úděl péče o amatéry.